"अभावे चैव कन्यायाः स्नानव्रतमाचरेत्" स्मृतिः।

स्नान न० स्ना-भावे ल्युट्। १ शोधने २ अवगाहने ३ मज्जने च तच्च मन्त्रादिकारणभेदादष्टविधं आ० त० तत्प्रकारभेदादिकं च दर्शितं यथा

"दत्तः "चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत्। तिलपुष्पकुशादीनि स्नानार्थं स्थापयेत्तिमे जले"। कुर्यादिति शेषः। तथा च "अस्नात्वा चाप्यभुक्त्वा च भुङ्क्तेऽदत्त्वा च यो नरः। देवादीनामृणी भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते"। "अस्नात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन। लालाखेदसमाकीर्णः प्रयत्नादुत्थितः पुमान्। अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः। अवश्यमेव दिवा-रात्रौ नरः स्नानं विशोधनम्। प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टफलं हि तत्। सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादि अस्नानाद् यदि वा मोहात् रात्रौ दुश्चरितं कृतम् स्नानेन तत् सर्वं शोधयन्ति द्विजातयः"। अदृष्टं प्रत्यवायपरीहारादि। प्रात स्नः "प्रातः स्नाय्यरुणकिरणग्रस्तां प्राचीमवन्ध्यां" इति विष्णूक्तेः। प्रातःस्नाने मध्याह्नस्नानमधर्मातिदेशमाह कात्यायनः "यथाहनि तथाप्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः। दन्तान् प्रक्षाल्य मद्यादौ गेहे चेत्तदमन्त्रवत्"। यथा तथेतिकर्त्तव्यतया। सा च "आचरेदुषसि स्नानं तर्पयेद्देवमानुषान्" इति जाबालोक्ता। वैदिके कर्मणि वामहस्ते बहुतरकुशान् दक्षिणेन पवित्रं धारयेत्। तथा च छन्दोगपरिशिष्टम् "हस्ताः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घाश्च बर्हिषः। दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्मसु। सद्या शोषयहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः"। प्रचरणीयाः पार्वणपशुयज्ञादिकर्मानुष्ठानार्हाः। बर्हिषः बर्हिरार्द्राः। यतस्तत्तत्कर्मसु कुशविशेषा उक्ताः। अतः सन्ध्यादिकर्मसु अवस्थाविशेषशून्याः कुशाः पवित्रम्। शोषग्रहः बहुतरकुशयुक्तः सपवित्रको विशिष्टद्विजयुक्तः। विशेषमाह स एव "अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च। प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित्"। अनन्तर्गर्भिणं अन्तर्गर्भशून्यम्। तथा च शौनकः "अनन्तस्तरणौ यौ तु कुशौ प्रादेशसम्मितौ। अनग्रन्थ्यछिन्नौ साग्रौ तौ पवित्राभिधायकौ"। "एतद्भावे कुशपत्रचतुष्टयं तत्र वा सप्तकरग्रहणवचनात्। तद् यथा "चतुर्भिर्दर्भपत्रैश्च त्रिभिर्द्वाभ्यामथापि वा। पवित्रं कारयेन्नित्यं प्रशस्तं सर्वकर्मसु"। विद्याकरवाक्यमेवेष्टतम् "शोधनन्तु द्विजः कुर्याद् कुशपत्रद्वयेन वा। पत्रत्रयेण वा कार्यं नैकपत्रेण कुत्रचित्"। एतद्दर्शनात् दर्भोपवित्रमित्यत्रैवमपि आख्येयम् मार्कण्डेयः "सर्वकालं तिलैः स्नानं दुष्टं आहोऽत्रवीन्मुनिः। श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्वीतामलकैर्नरः। सप्तमीं नवमीञ्चैव पर्वकालञ्च वर्जयेत्"। विष्णुधर्मोत्तरे "त्वराक्रोधौ तथा दर्पौ दिवकर्माणि वर्जयेत्। दधुराज्यं पयश्चैव ताम्बूलं फलमौषधम्। भक्षयित्वा तु कर्त्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः"। भविष्योत्तरे "स्नातस्य वरुणस्तेजो जुह्वतोऽग्निः श्रियं हरेत्। भुञ्जानस्य यमस्तायुस्तस्मान्न व्याहरेत् त्रिषु"। स्नातः स्नानं कुर्वतः। अशुचेरवगाहनानन्तरं स्नानमाह योगियाज्ञवल्क्यः "तृप्तीमेवावगाहेत यदा चेदशुचिर्नरः। आचम्य तु ततः पश्चात् स्नानं विधिवदाचरेत्"। वामनपुराणम् "नाभिमात्रजले गत्वा क्षत्वा केशान् द्विधा द्विजः। निरुध्य कर्णौ नासाञ्च त्रिःकृत्वो मज्जनं ततः"। तत्रैव दक्षयाज्ञवल्क्यः "स्रोतसां संमुखो गच्छेत् यत्राप्यः प्रवहन्ति वै। स्थावरेषु गृहे चैव सूर्यसम्मुख आस्नुवेत्"। हारीतः "नातुरो न भुक्त्वा न जीर्णवासा न बहुवासा न नग्नो नाभ्रनु नावस्कन्दिको नाकृतो नाजलं नाशाते जले नाकुले नाशुचौ न प्रभूतजले न नाभेरधोजले न चत्वरे नोपद्वारे न सन्ध्यायां न निशायां स्नायादिति"। चत्वरे काकादिबलिस्थले इति श्रीदत्तः। उपद्वारे द्वारसमीपे। अत्रैकेन मुनिना नग्नबहुवाससोर्निषेधस्याभिधानात् स्नाने द्विवाससा एवाधिकारः प्रतीयते। एकवस्त्रस्नाने दोषमाह बहुकरग्रहणमहिष्ठे शौनकः "एकवस्त्रेण यत्स्नानं मूर्ध्ना विद्धेन चैव हि। स्नातस्तु न भवेत् शुद्धः श्रिया च परिहीयते"। अतएव "स्नानं तर्पणपर्यन्तं कुर्यादेकेन वाससा" इति यदि समूलं तदा प्रेततर्पणपरमिति "तत्रैकवस्त्रा स्नातव्यः" इत्यादिना एकवस्त्रत्वावधानात् "एकेन एकजातीयेन" इति वाचस्पतिमिश्राः। "येन वाससा स्नानं कृतं जलस्य तेनैव तर्पणम्" इति कृत्यतत्त्वार्णवः। न च "स्नानदानान्तु दातव्या मृदस्तिस्रो विशुद्धये। जलमध्ये तु यः कश्चित् द्विजातिस्नानदुर्बलः। निर्मीलयति बहुस्नानं तस्य वृथा भवेत्" इति वशिष्ठवचने स्नानमात्रमिति तद्बहुवस्त्रमिति एकवचननिर्देशेन च स्नानेऽप्येकवस्त्रत्वमिति